

'SLOWLY, AND THEN ALL AT ONCE': DE LIEFDE TUSSEN D66 EN DE EUROPESE LIBERALE FAMILIE

Simon Otjes

D66 was niet alleen binnen Nederland een vreemde eend in de partijpolitieke bijt.¹ Ook in Europa had de partij een bijzondere positie. De partij wilde zich niet aansluiten bij het bestaande Europese partij- en landschap, maar wilde dit landschap herschikken door een nieuwe vierde stroming te vormen van 'burger-radicalen, links-liberalen en progressief-democraten.'² Deze ambitie lijkt op de aspiratie van D66 om op het nationale niveau het partijsysteem op te blazen. Ondanks deze ambities groeide de liefde van D66 voor de liberale familie – in de woorden van de Amerikaanse schrijver John Green – 'slowly, and then all at once.'³ In een periode van bijna twee decennia accepteerde D66 langzaam – soms tergend langzaam – dat het echt op de juiste plek was binnen de Europese liberale familie. Toen de partij op de drempel stond om definitief lid te worden van de liberale fractie en de liberale europartij, richtte een voormalige Franse bondgenoot van D66 een nieuwe sociaal-liberale 'radicale' Europese fractie op. D66 bleef toen bij de liberalen. En toen twintig jaar na deze beslissing er – wederom – een nieuwe grote sociaal-liberale partij opstond in Frankrijk, was D66 een van de vele krachten die deze geestverwanten naar de Europese liberalen toe bewoog.

Dit hoofdstuk schetst de relatie tussen D66 en de Europese liberale partijfamilie tussen de jaren zeventig en 2021. Het geeft hiermee niet alleen een bijzonder inzicht in de internationale activiteiten van D66, maar ook in zijn strategische positionering, de ontwikkeling van het gedachtegoed, en het zelfbeeld van de Democraten.

De beslissing tot welke partijfamilie D66 zou toetreden was controversieel, omdat deze nauw verband hield met zijn ideologische identiteit en de strategische positionering in het nationale politieke landschap. De politieke structuur van de Europese Unie is complex, ook waar het partijen betreft, en het is goed om voor ogen te houden dat er een verschil is tussen de fractie in het Europees Parlement, waar Europarlementariërs deel van uitmaken, en de Europese partijkoepels, waar landelijke partijen lid van zijn. Deze zijn geregeld van naam veranderd; daarom duid ik deze zo veel mogelijk aan als 'liberale fractie' en 'liberale europartij'.

1979: D66 op een viersprong

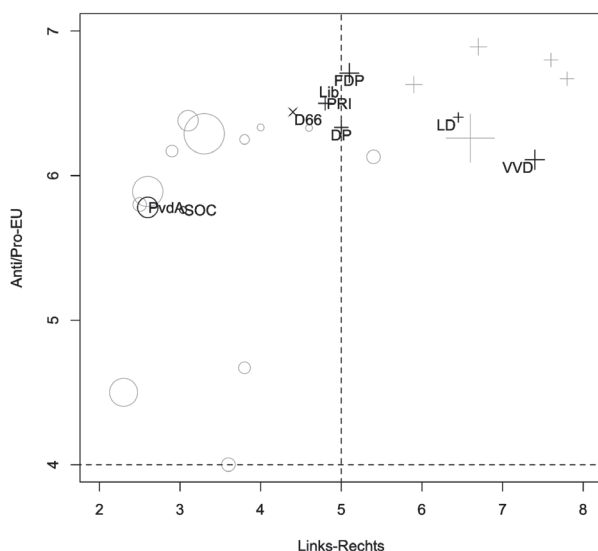
In de jaren zeventig stond D66 aan de rand van de afgrond (zie het hoofdstuk 'De roerige geschiedenis van D66: Van vernieuwingsbeweging naar geprofessionaliseerde partij' van Ewout Klei in deze bundel). In de partij was een felle discussie ontvlamd over de identiteit van de partij. Twee stromingen stonden tegenover elkaar: oprichter Hans van Mierlo zag zichzelf eerder als 'sociaal-democraat' en koos voor intensieve samenwerking met de PvdA.⁴ Aan de andere kant stond zijn opvolger als partijleider Jan Terlouw, die voorstander was van een onafhankelijke positionering van D66 als progressieve partij. In zijn ogen moest D66 een vierde stroming in het Nederlandse landschap worden, naast de sociaal-democraten, christen-democraten en liberalen. De vraag tot welke Europese fractie D66 zou toetreden, hing sterk samen met deze discussies over identiteit en strategie.

De vraag wie de Europese bondgenoten van D66 moesten zijn, kwam voor het eerst naar voren in 1971. Tweede Kamerlid Maarten Engwirda werd toen tevens lid van het in die tijd nog indirect verkozen Europees Parlement. Hij sloot zich niet aan bij een Europese fractie, maar opereerde als onafhankelijk lid.⁵ Bij de eerste directe verkiezingen van het Europees Parlement in 1979 kwam de vraag nogmaals op tafel bij wie D66 zich moest aansluiten. In 1977 schetste Laurens Jan Brinkhorst, toen demissionair staatssecretaris voor Europese samenwerking, vier opties: (1) niet toetreden tot een fractie, (2) een nieuwe fractie oprichten, (3) toetreden tot de liberale

fractie (Liberal and Democratic Group, Liberale en Democratische Fractie, LD), of (4) toetreden tot de socialistische fractie (Socialist Group, Socialistische Fractie, soc).⁶ Buiten een Europese fractie zouden D66-Europarlementariërs volgens Brinkhorst weinig kunnen bereiken. Een nieuwe fractie oprichten achtte hij niet realistisch. Daarmee bleven de laatste twee opties over: de socialisten of de liberalen.

Volgens Brinkhorst was de liberale fractie een ‘volière met vogels van verschillende pluimage’.⁷ Hij voelde zich niet verbonden met de partijen met een conservatief karakter, maar zag ook geestverwanten: links-liberale partijen die zich openstelden ‘voor een kritisch, hervormingsgezind denken, openstaan voor nieuwe vragen van deze tijd, zoals de schaarste aan grondstoffen, zorg voor het milieu, de medezeggenschap in het bedrijfsleven, openbaarheid en inspraak’.⁸ D66 voelde zich verwant met progressief-liberalen als de Britse Liberal Party (Liberale Partij, Lib), de Luxemburgse Demokratesch Partei (Democratische Partij, DP), de Partito Repubblicano Italiano (Italiaanse Republikeinse Partij, PRI) en de Duitse Freie Demokratische Partei (Vrije Democratische Partij, FDP).⁹ Figuur 1 toont de positie van D66 en zijn potentiële bondgenoten op de links-rechtsdimensie en de pro/anti-Europese integratie-dimensie. Dit zijn schattingen van experts. Ze moeten met een korrel zout genomen worden, onder meer omdat deze deskundigen de termen ‘links’ en ‘rechts’ anders kunnen invullen. Niettemin geeft de figuur een beeld van het politieke landschap. De bondgenoten van D66 staan in het politieke midden en zijn duidelijk pro-Europees. Het zwaartepunt van de liberale fractie ligt echter duidelijk aan de rechterkant.

Figuur 1: D66 tussen Europese socialisten en liberalen in 1979

Posities van partijen in Europa volgens de Ray expert-survey (uit 1984).¹⁰ De horizontale as is een algemene links-rechtslijn met als minimum 0 (links) en als maximum 10 (rechts). Alleen de middenwaarden worden getoond. De verticale as is een pro/anti-Europese integratie-lijn met als minimum 1 (eu-rosceptisch) en als maximum 7 (pro-Europees). Er wordt slechts de bovenste helft getoond. Cirkels zijn leden van de socialistische fractie. Plustekens zijn leden van de liberale fractie. In zwart de potentiële partners van D66, de PvdA en de VVD en naar zetel gewogen gemiddelde posities van de liberale fractie (LD) en de socialistische fractie (SOC). Behalve deze fracties zijn de overige tekens naar rato van zeteltal. De grijze cirkels en plustekens geven de overige partijen in deze fracties weer.

Brinkhorst pleitte 'voor zorgvuldigheid bij de besluitvorming', zodat de discussies in de partij niet opnieuw zouden 'ontaarden in de Hoekse en Kabeljauwse twisten van vroeger'.¹¹ Onder de keuze voor een fractie in het Europees Parlement lag namelijk een politieke kwestie die de partij verdeelde: de toetreding tot de socialistische fractie zou volgens internationaal secretaris Bob van den Bos het 'mogelijk bijwageneffect' van 'samengaan met grote broer PvdA' kunnen versterken.¹² Dit was niet slechts een strategisch vraagstuk, de partij had ook inhoudelijke bezwaren. Het hoofdbestuur van D66 maakte zich zorgen over de eurosceptis

in de PvdA en de socialistische fractie (zie Figuur 1). Daarentegen werd toetreden tot de liberale fractie gezien als een samenwerking met de vvd, een partij waar D66 op landelijk terrein ver van afstond (zie eveneens Figuur 1).¹³ Het hoofdbestuur was zich ervan bewust dat deze nationale overwegingen een rol konden spelen, maar wilde de impact ervan op het uiteindelijke besluit zo klein mogelijk maken: '[w]ij doen [...] niet aan [de Europese verkiezingen] mee om een opening naar de vvd of de PvdA te maken, maar omdat wij Europese samenwerking van groot belang vinden.'¹⁴

De vvd was niet enthousiast over de mogelijkheid dat D66 zich bij de liberale fractie zou aansluiten.¹⁵ vvd-fractievoorzitter in de Tweede Kamer Koos Rietkerk bespote D66 omdat de partij wou samenwerken met de liberalen op het Europese niveau, 'terwijl [D66] iedere samenwerking met de vvd op landelijk vlak bij de laatste verkiezingen uitdrukkelijk [had] afgewezen'.¹⁶

De liberale fractie in het Europees Parlement had duidelijk een linker- en een rechtervleugel. De keuze voor samenwerkingspartners had intern tot conflicten geleid: het toetreden van de Franse pro-Europese conservatieve centrumrechtse partij *Républicains Indépendants* (Onafhankelijke Republikeinen, RI) van Valéry Giscard d'Estaing had ervoor gezorgd dat de Franse *Mouvement des Radicaux de Gauche* (Beweging van Links-Radicalen, MRG) haar lidmaatschap van de liberale fractie had opgeschort. De dominante rol van de *Républicains Indépendants* had de liberale fractie een conservatief karakter gegeven.¹⁷ Inhoudelijk zag Van den Bos wél raakvlakken met het programma van de *European Liberals and Democrats* (Europese Liberalen en Democraten, ELD): '1. het geloof in de creativiteit van het in vrijheid levende individu, 2. de behoeftzaamheid t.o.v. te sterke overheidsbureaucratie, 3. positieve houding t.o.v. de verdere Europese integratie, 4. de bereidheid tot aangaan van bindende monetair-fiscale verplichtingen en het pleidooi voor versterking van de instellingen, 5. de ruime aandacht voor regionaal beleid en 6. de sterke nadruk op de bescherming van mensenrechten'.¹⁸

Het hoofdbestuur koos ervoor de gordiaanse knoop door te hakken. In principe was het tegen de deelname van nationale partijen aan Europese verkiezingen: 'Europese verkiezingen zullen immers pas dan werkelijk Europees zijn als de politieke partijen die zich aan de kiezers presenteren ook werkelijke Europese partijen zijn en niet

ationale partijen die soms wel, soms niet met buitenlandse partijen samenwerken.’¹⁹ Het doel van D66 ‘voor de lange termijn [moest] dan ook zijn de totstandkoming van een Europese progressieve democratische partij.’²⁰ Het hoofdbestuur uitte grote scepsis over de bestaande federaties van politieke partijen, zoals de ELD: ‘[S]amenwerking tussen deze partijen op grond van hun oorspronkelijke gelijkgezindheid [gaat voorbij aan] de huidige grote politieke verschillen.’²¹ Na de Europese verkiezingen van 1979 zou D66 willen samenwerken met ‘burger-radicalen, links-liberalen, progressief-democraten.’²² D66 wilde echter niet toetreden tot de liberale federatie, waar veel van deze partijen lid van waren: ‘[W]ij moeten zelf niet bijdragen aan een valse start van de Europese partijvorming.’²³ Het hoofdbestuur verwachtte dat de ‘politieke tegenstellingen tussen de progressieve en conservatieve leden van de Federatie toch steeds weer hun kop opsteken.’²⁴ Uit praktische overwegingen verwachtte D66 zich wel bij of de liberale of de socialistische fractie aan te sluiten. Voor het hoofdbestuur lag de liberale fractie meer voor de hand, omdat hier de meeste partijen waar D66 zich verwant mee voelde, lid van waren. De partij kon hierover pas oordelen na de verkiezingen, want dan zou de kracht van de progressief-liberale en conservatief-liberale vleugel bekend waren.²⁵

Deze discussie doorkruiste de keuze voor een lijsttrekker voor de verkiezing van het Europees Parlement. Zowel voormalig partijleider Hans van Mierlo als toenmalig Kamerlid Brinkhorst overwoog zich te melden als lijsttrekker. Van Mierlo zag zichzelf meer als ‘sociaal-democraat’ en Brinkhorst was (althans volgens Van Mierlo) meer liberaal.²⁶ Het hoofdbestuur stelde voor dat zij duo-lijsttrekker zouden worden.²⁷ Beiden werden gevraagd om op het partijcongres hun visie op Europese integratie te presenteren. Van Mierlo was sceptisch over toetreding tot de liberale fractie: ‘Het leek me nogal inconsequent en irreal om daar tijdelijk onderdak te vragen, waar je van zins bent de zaak leeg te stelen.’²⁸ In plaats daarvan pleitte hij ervoor lid te worden van de socialisten: ‘Mocht dus de consequentie van onze doelstelling zijn, dat we eerder aangewezen waren op tijdelijke samenwerking met sociaal-democraten, dan moesten we ons niet laten weerhouden door een koudwatervrees voor socialisten, die ik in toenemende mate in onze partij bespeur.’²⁹

Deze linkse oriëntatie van Van Mierlo leidde tot onvrede bij de Tweede Kamerfractie. Vanwege het politieke geharrewar besloten Van Mierlo en Brinkhorst zich niet te kandideren. Voormalig staatssecretaris van Financiën Aar de Goede werd lijsttrekker.³⁰ In zijn congres toespraak sprak hij zich uit tegen de langetermijnstrategie van de partij: ‘Wel wil ik mijn scepsis tot uitdrukking brengen ten opzichte van diegenen die spreken over een vierde stroming in Europa, die tot stand zou moeten komen door samenwerking van partijen die niet tot de drie hoofdstromingen willen behoren zoals – voorlopig – D’66. [...] Laten we ons niet overgeven aan mateloze overmoedigheid dat wij wel eens eventjes de bezem door het politiek Europa van vandaag zullen halen.’³¹

In 1979 won D66 twee zetels in het Europees Parlement. Kort na de verkiezingen nam D66 deel aan gesprekken met de andere partijen die buiten de grote fracties waren gebleven om een Technische Fractie te vormen. D66 sloot zich hierbij uiteindelijk niet aan, omdat deze fractie te heterogeen zou worden.³² De D66’ers werden onafhankelijke Europarlementariërs. Volgens internationaal secretaris Pauline Tets was deze positie nog niet zo slecht: deze gaf de D66-Europarlementariërs meer vrijheid.³³

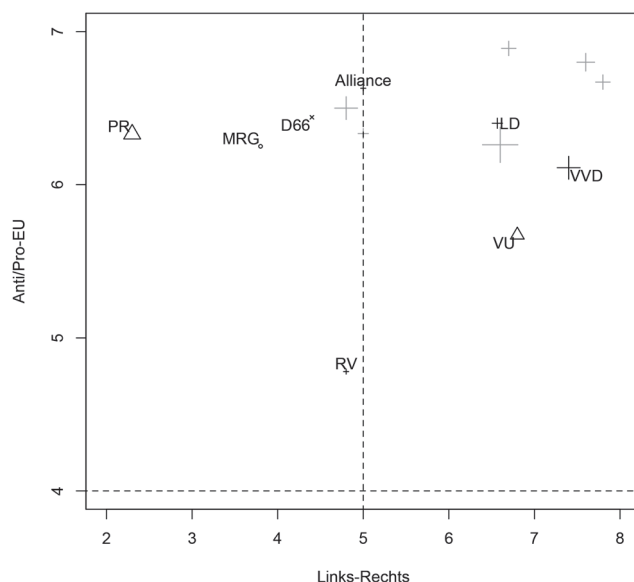
De vvd, bij monde van partijvoorzitter Frits Korthals Altes, oordeelde harder over de onwil van D66 om kleur te bekennen: ‘[D66] heeft haar streven naar democratisering van Europa ondergeschikt gemaakt aan haar door electorale overwegingen ingegeven angst tot kleur bekennen.’³⁴ In reactie op de interesse die D66 had getoond in samenwerking met Europese liberalen, had de vvd het ELD-bestuur ervan weten te overtuigen dat de federatie geen contact mocht hebben met niet-lidpartijen uit landen waar ook een ELD-lid was, zonder toestemming van die partij.³⁵ De secretaris-generaal van de Europese liberale federatie, vvd’er Florus Wijsenbeek, probeerde ook bilaterale contacten tussen ELD-lidpartijen en niet-lidpartijen te voorkomen.

1984: Een radicale deceptie

Tijdens de zittingsperiode van het eerste direct gekozen Europees Parlement werd de kwestie van samenwerking verder besproken.

D66 hoopte een nieuwe fractie te vormen samen met de MRG, de PRI en de Demokratesch Partei, die nu in verschillende fracties zaten.³⁶ Ook de Vlaamse Volksunie was een mogelijke bondgenoot, omdat deze het 'radikaal-progressieve' profiel van D66 deelde.³⁷ De 'connecties met de rechts-nationalistische Vlaamse beweging' maakten D66 wel terughoudend.³⁸ Een andere potentiële partner was de 'zeer radicale, anarchistisch ingestelde' Italiaanse Partito Radicale (Radical Partij, PR), die lid was van de Technische Fractie.³⁹ Het Deense Radikale Venstre (RV), dat in het verleden vanwege zijn eurosceptis ver afstond van D66, had zijn Europa-koers veranderd en zou ook tot deze nieuwe fractie kunnen toetreden. Ook de Social-Democratic Party (Sociaal-Democratische Partij, SDP), een gematigde afsplitsing van de Britse Labour Party, was een potentiële bondgenoot.⁴⁰ Figuur 2 laat zien dat deze potentiële bondgenoten ruim over het politieke landschap verdeeld waren: de Partito Radicale was linkser dan D66, Radikale Venstre was Euro-sceptischer en de Vlaamse Volksunie was rechtser. D66 sprak ook over samenwerking met Simone Veil, de voormalig voorzitter van het Europees Parlement.⁴¹ Ze wilde de liberale fractie verlaten. Brinkhorst vergezelde haar naar gesprekken met de SDP, als potentiële bondgenoot. Voor D66 ontstond zo volgens Tweede Kamerlid Herman Schaper de mogelijkheid 'de centrale schakel te worden in het netwerk van links-liberale c.q. niet-socialistische progressieve partijen'.⁴² Mogelijke samenwerking met Veil zou de MRG tegen de haren in kunnen strijken, aangezien de Radicalen president Mitterrand steunden en Veil niet. Internationaal secretaris Nico Wegter stelde voor om serieus aandacht te schenken aan Veil: '[O]ndanks alle sympathie voor de MRG ga ik er vooralsnog vanuit – blijkens onze ervaringen van de afgelopen 2/3 jaar – dat we in de naaste toekomst weinig kunnen verwachten van de MRG'.⁴³

Figuur 2: D66 en zijn potentiële bondgenoten in 1984

Posities van partijen in Europa volgens de Ray expert-survey (uit 1984).⁴⁴ Cirkels zijn leden van de socialistische fractie. Plustekens zijn leden van de liberale fractie. Driehoeken zijn leden van andere fracties.

Het hoofdbestuur stelde in een resolutie over partijvorming op het congres van november 1981 voor 'een netwerk van werkelijk progressieve en democratische partijen en bewegingen in EG-landen' op te bouwen.⁴⁵ De vorming van een nieuwe fractie zou tot een herschikking kunnen leiden in het Europees Parlement, zoals De Goede voorzag: '[D]e druk op bestaande fracties kan zo groot worden dat afsplitsingen een feit worden.'⁴⁶ Ter voorbereiding van deze nieuwe progressieve fractie hield D66 een internationaal seminar in juni 1982. De SDP, de Britse Liberal Party, het Radikale Venstre en de MRG waren vertegenwoordigd, evenals kleinere partijen uit Zuid-Europa.⁴⁷ Volgens Wegter bewees de bijeenkomst dat 'de "vierde stroom" ook op Europees niveau reden van bestaan heeft'. Er was behoefte aan kanalisering en sturing: '[N]u moet aan het sociaal-liberale – of zo u wilt aan "anders links" – op het niveau van Europa structuur gegeven worden.'⁴⁸ De PRI, de FDP, de Demokratische Partei, Simone Veil en de Volksunie hadden uitnodigingen afgeslagen.⁴⁹

Voor de Britse Liberals creëerde dit een dilemma: zij wilden hun positie binnen de Europese liberale partijfamilie niet op het spel zetten. Daarom liet David Steel, de leider van de Liberals, de vvd weten alleen maar slechte herinneringen aan het korte informele contact met D66 te hebben.⁵⁰

Op 14 april 1984 tekenden de MRG, het Radikale Venstre en D66 in Amersfoort een technische overeenkomst en een gemeenschappelijke beginselverklaring.⁵¹ Dit zou de partijen in staat stellen financiële steun voor hun campagne te krijgen van het Europees Parlement. Na de Europese verkiezingen zou deze samenwerking in een aparte 'radicaal-sociaal-democratische' fractie moeten uitmonden.⁵² De hoop was dat de nieuwgevormde Alliance (Alliantie) van de SDP en de Liberal Party zich hierbij zou aansluiten. Ook de PRI en Partito Radicale toonden interesse in deze ontwikkeling.⁵³ Het idee van een mogelijke progressieve fractie in het Europees Parlement werd, althans intern, de rechtvaardiging waarom D66 meedeed aan de Europese verkiezingen.⁵⁴ D66 verwachtte de spin in het web te zijn van deze nieuwe Europese formatie.⁵⁵

Deze samenwerking was echter niet succesvol. Geen van de drie partijen, noch de Alliance, won ook maar één zetel bij de verkiezingen voor het Europees Parlement van 1984.

1989: De Spaans-Nederlandse droom

Na de Europese verkiezingen van 1984 stelde de MRG voor dat D66 lid zou worden van de Liberale Internationale (LI), de wereldwijde koepel van liberale partijen. Veel partijen waarmee D66 banden had, zoals de Liberal Party, waren hier lid van. In 1986 werd D66 waarnemer bij de LI. Internationaal secretaris Jan Lucas van Hoorn hoopte dat de LI een platform zou zijn waar zijn partij zich kon voorbereiden op de verkiezingen voor het Europees Parlement van 1989. Hij wilde voorkomen dat D66 wederom buiten de Europese fracties zou vallen.⁵⁶

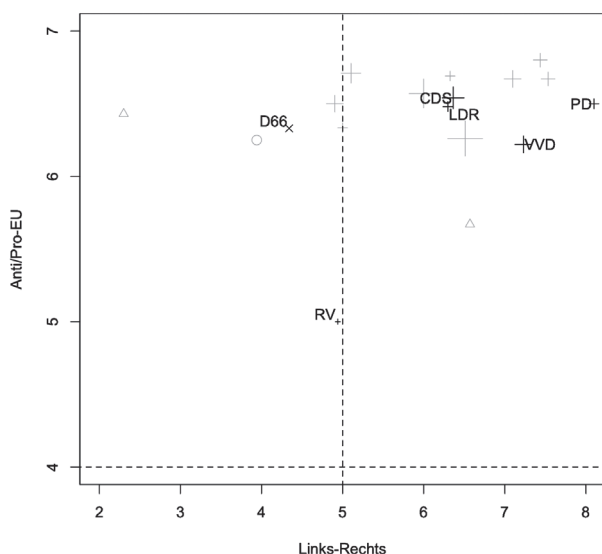
Richting de Europees Parlementsverkiezingen van 1989 stak de kwestie van de fractievorming opnieuw de kop op. Hetzelfde dilemma rond samenwerking met de vvd dook weer op volgens Tweede Kamerlid Doeke Eisma: '[G]evoelsmatig vormt aansluiting bij de liberale fractie een goede optie. Maar dan gaan wij samenwerken met een

partij, waartegen wij in eigen land oppositie voeren.⁵⁷ D66 koos ervoor om eerst een zelfstandige fractie met geestverwante partijen te onderzoeken en als dat niet lukte, toetreden te verkennen tot de liberale fractie. Als geestverwante partijen zag de partij nu het Spaanse Centro Democrático y Social (Democratisch en Sociaal Centrum, CDS), het rv en de Ierse Progressive Democrats (Progressieve Democraten).⁵⁸ Het opvallende was dat deze partijen over het politieke landschap verdeeld waren (zie Figuur 3). Meer dan hun specifieke ideologische positie was hun organisatorische ongebondenheid aantrekkelijk voor D66. Toetreden tot de liberale fractie, die inmiddels haar naam had veranderd in Liberal, Democratic and Reformist Group (Liberale, Democratische en Hervormingsgezinde Fractie, LDR) was met name aantrekkelijk als de hiervoor genoemde partijen eveneens toetraden tot de LDR. De fractie zou zo van kleur veranderen.⁵⁹

De samenwerking tussen een Spaanse en Nederlandse fractie sprak tot de verbeelding van de teruggekeerde partijleider Van Mierlo. Tijdens een toespraak op het D66-congres in Maastricht in het voorjaar van 1989 verklaarde hij: '[I]k heb [CDS-leider] Suarez geattendeerd op de verbijsterende klap die wij in Europa zullen uitdelen, wanneer 350 jaar na de 80-jarige oorlog een Spaans-Nederlandse fractie tot stand komt. Het historische belang van de Vrede van Munster zal verbleken bij dat van de Vrede van Maastricht.'⁶⁰

In 1989 won D66 één zetel. Na de verkiezingen koos de CDS voor aansluiting bij de liberale fractie. D66 volgde de Spaanse partij omdat 'met het lidmaatschap van de CDS en andere met D66 geestverwante partijen van de [liberale fractie], de linkervleugel van deze fractie werd versterkt, en de fractie als geheel een meer sociaal-liberaal aanzien kreeg'.⁶¹

Figuur 3: D66 en zijn potentiële bondgenoten in 1989

Posities van partijen in Europa volgens de Ray expert-survey (uit 1988).⁶²

Ondertussen begon D66 contact te leggen met partijen in voormalige communistische staten in Centraal- en Oost-Europa.⁶³ In 1990 organiseerde D66 een conferentie met onder andere het Oost-Duitse Neues Forum (Nieuw Forum) en de Hongaarse Szabad Demokraták Szövetsége (Alliantie van Vrije Democraten, SzDSz).⁶⁴ Bij het kiezen van zijn partners in Centraal- en Oost-Europa werd door internationaal secretaris Michel Groothuizen minder belang gehecht aan 'programmatische overeenstemming met D66'.⁶⁵ In plaats daarvan waren 'democratische gezindheid en het ontbreken van een fanatiek nationalistische achtergrond' belangrijker.⁶⁶ Deze partijen uit voormalige communistische landen waren zich juist 'bewust van de beperkingen van deze ideologieën, zeker in de huidige tijd', en dat was dan weer 'typisch D66'.⁶⁷

Deelnemen aan de LDR-fractie was geen eindstation. De adviesraad van D66 kwam tot de conclusie dat de partij zou moeten werken aan 'een langetermijnvisie met betrekking tot de samenwerking met andere partijen en groeperingen in Europa, opdat niet langer op ad hoc basis behoeft te worden geopereerd'.⁶⁸ De raad wilde dat de partij het initiatief zou nemen om 'een progressief liberale/burger-democratische

beweging' te vormen.⁶⁹ Als dat onmogelijk bleek, kon D66 weer lid worden van de liberale fractie.⁷⁰

Tegelijkertijd waren de Europese politieke ontwikkelingen D66 niet gunstig gezind: de CDS en het RV waren onder de kiesdrempel voor een zetel in het Europees Parlement gezakt;⁷¹ en de toekomst van de PRI was onzeker vanwege de corruptieschandalen die destijds het Italiaanse partijstelsel op zijn kop zetten.⁷² De MRG had de zakenman-politicus Bernard Tapie gekozen als Europese lijsttrekker, die op dat moment vervolgd werd vanwege matchfixing door zijn voetbalclub Olympique de Marseille.⁷³ Ondanks deze negatieve vooruitzichten zou D66 'alles in het werk willen stellen om tot een zelfstandige fractie te komen'.⁷⁴

Aansluiten bij de LDR was echter ook een aantrekkelijke optie. In de afgelopen periode had D66 productief samengewerkt in de fractie.⁷⁵ Bovendien had de LDR-fractie haar rechterflank verloren. Een gezelschap Franse rechtse Europarlementariërs van de Union pour la Démocratie Française (Unie voor de Franse Democratie, UDF) onder leiding van de voormalige Franse president Valéry Giscard d'Estaing verliet de fractie. Hij wilde een fusie van de LDR met de christen-democratische fractie van de European People's Party (Europese Volkspartij, EPP), maar dat had de liberale fractie tegengehouden.⁷⁶ 'De cohesie binnen de rest van de fractie is er groter door geworden,' meldde het partijblad *Democraat* enthousiast.⁷⁷

In 1993 besloot D66 na de Europese verkiezingen wederom eerst samenwerking met verwante 'links-liberale partijen/burger-democratische-bewegingen' te verkennen.⁷⁸ Het hoofdbestuur schatte 'de kansen hierop niet bijzonder hoog', maar wilde 'deze optie graag boven de markt houden'.⁷⁹ Als dat niet mogelijk was, was toetreden tot de LDR-fractie de tweede keus. D66 moest zo veel mogelijk verwante partijen overtuigen om zich bij de LDR-fractie aan te sluiten. D66 zou dan ook lid moeten worden van partijenkoepel European Liberals, Democrats and Reformers (Europese Liberalen, Democraten en Hervormers, ELDR), zoals de ELD sinds 1994 heette.⁸⁰ Volgens het hoofdbestuur vergde 'zeggenschap in de ELDR lidmaatschap van de club'.⁸¹

Was D66 vóór 1989 optimistisch over de mogelijkheid van een links-liberale fractie, nu leek de partij toetreden tot de liberale fractie te accepteren. Ondanks het feit dat de partij zich nog formeel committeerde aan het vormen van een nieuwe fractie, leek het enthousiasme

van dergelijke pogingen in eerdere jaren nu verdwenen. D66 beloofde voor de vorm een nieuwe fractie te verkennen, maar verwachtte niet langer het Europese partijstelsel op te blazen.

1994: Tussen Skylla en Charibdis

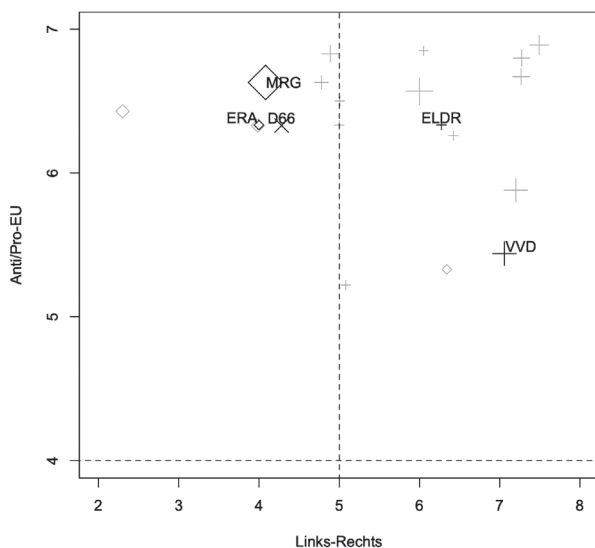
D66 deed het goed bij de verkiezingen voor het Europees Parlement van 1994: het haalde vier zetels. Een andere grote winnaar was de MRG, die zichzelf onder leiding van Tapie presenteerde als *Énergie Radical* (Radicale Energie). Zij haalde dertien zetels.⁸³ De D66-Europarlementariërs probeerden hun opdracht uit te voeren: eerst kijken naar een onafhankelijk links-liberaal samenwerkingsverband en als dat geen perspectief had, lid blijven van de liberale fractie. Dit werd door de onderhandelaars omschreven als 'laveren tussen Skylla en Charibdis': immers als D66 met te veel overtuiging zou aankloppen bij de Franse Radicaux, dan zou het de deur naar de Europese liberalen weleens definitief kunnen sluiten.⁸⁴

Jarenlang wilde D66 een aparte links-liberale fractie vormen, maar nu waren de Democraten terughoudend om toe te treden tot zo'n fractie met de Franse Radicaux. 'Op papier' was het programma van de Radicaux 'niet oninteressant'.⁸⁵ Figuur 4 bevestigt dit beeld: de Radicaux hadden praktisch dezelfde positie als de Democraten. De centrumlinkse fractie van de European Radical Alliance (ERA) stond dicht bij D66 dan de centrumrechtse liberale fractie. Als D66 tot de ERA zou toetreden zou het niet langer lid hoeven te zijn van dezelfde fractie als de VVD.⁸⁶ In de praktijk had D66 echter grote zorgen over Tapie, die door partijbestuurslid Marjanne de Kwaasteniet omschreven werd als een 'populist' en 'vermeende oplichter'.⁸⁷ Toch werden er gesprekken met de MRG gehouden. Toen Tapie in juni 1994 werd gearresteerd wegens corruptie, staakte D66 deze gesprekken.⁸⁸ De partij besloot buiten de centrumlinkse pro-Europese ERA-fractie te blijven, waar juist de MRG, de Italiaanse Radicaux en de VU wél lid van werden; alle partijen die D66 als mogelijke bondgenoten had beschouwd.

D66 richtte de aandacht op de liberale fractie. Maar ook deze fractie overwoog nieuwe bondgenoten. Er werd gesproken over de terugkeer van de UDF, nu samen met het gaullistische centrumrechtse *Rassemblement pour la République* (Unie voor de Republiek, RPR). Ondanks

het verzet van D66 en andere links-liberalen werden deze gesprekken gestart. De UDF en de RPR kozen uiteindelijk voor het lidmaatschap van de grotere EPP-fractie. Vervolgens klopte de separatistische Italiaanse partij Lega Nord (Noordelijke Liga, LN) bij de liberale fractie aan. De PRI-Europarlementariër was voorstander van de toetreding van Lega Nord vanwege ‘de kritische rol die de Lega Nord speelt in het Italiaanse kabinet’.⁸⁹ Op verzoek van de PRI onthield D66 zich van stemming. De zes *Leghisti* traden als individu toe tot de fractie.

Figuur 4: D66 en zijn potentiële bondgenoten in 1994

Posities van partijen in Europa volgens de Ray expert-survey (uit 1992).⁸² Ruiten zijn leden van de ERA-fractie. Plustekens zijn leden van de liberale fractie. In zwart de potentiële partners van D66, de vvd en naar zetel gewogen gemiddelde posities van de liberale fractie (ELDR) en de radicale fractie (ERA).

Nadat de fractievorming in 1994 was afgerond, sloot D66 zich ook aan bij de liberale europartij ELDR.⁹⁰ Hierdoor zou D66 ‘invloed uit [kunnen] oefenen op de algemene politieke lijnen van deze partij’.⁹¹ De nationale politieke context (met name de regeringssamenwerking van vvd en D66 in het eerste Paarse kabinet) maakte Europese samenwerking met de vvd minder ongeloofwaardig.⁹² D66 moest van het hoofdbestuur wel een ‘eigen progressief profiel’ ontwikkelen en de

relatie met verwante partijen in de ELDR onderhouden.⁹³ In december 1994, zeker zeventien jaar nadat het voor het eerst werd overwogen, trad D66 toe tot de ELDR.⁹⁴

1994-2019: In het hart van de liberale fractie

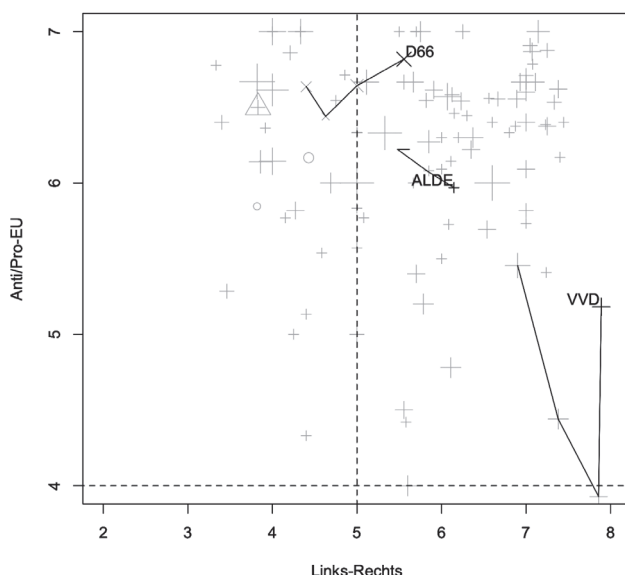
De liberale eurofractie en europartij bleken goed bij D66 te passen en na verloop van tijd werd deze pasvorm steeds beter. D66 trok langzaam richting de kern van de liberale familie: de partij schoof in sociaal-economisch opzicht van centrumlinks naar centrumrechts (zie Figuur 5). D66 was niet langer de linksbuiten van de Europese liberale familie, maar stond in het centrum.

De vvd was binnen de Europese liberalen een belangrijke speler. Tussen 1994 en 1998 leverde ze de Europese fractievoorzitter, Gijs de Vries.⁹⁵ De deelname in één fractie en partij met de vvd had voor D66 voor- en nadelen. Aan de ene kant versterkte het de banden tussen de twee partijen. Op het ELDR-partijcongres in Stockholm in 1995 werkte D66 nauw samen met de vvd: de twee delegaties begonnen met een gemeenschappelijke vergadering en sloten de conferentiedagen af in dezelfde bar.⁹⁶ In 2003 traden D66 en vvd samen op als gastheer van het ELDR-congres in Amsterdam.⁹⁷ In 2004 en 2009 resulteerde de samenwerking met de vvd in een lijstverbinding bij de Europese verkiezingen. De samenwerking zorgde ook voor een sterkere band tussen de bestuurders en politici van D66 en de vvd. Geregeld troffen zij elkaar op Europese congressen buiten de Haagse dagjespolitiek. Bovendien konden beide partijen, die prominente vertegenwoordigers waren van de progressieve en conservatieve stroming, soms tot compromissen komen die voor de hele liberale familie acceptabel waren. Aan de andere kant was de Europese samenwerking met de vvd tijdens verkiezingscampagnes een blok aan het been van D66'ers: dit was een punt dat kandidaten en vrijwilligers in Nederland keer op keer uit moesten leggen.

De liberale partij en fractie veranderden hun naam. In 2004 kreeg de fractie de naam Group of the Alliance of Liberals and Democrats for Europe (Fractie van de Alliantie van Liberalen en Democraten voor Europa, ALDE).⁹⁸ In 2012 nam de europartij deze naam over; zij

heet sindsdien Alliance of Liberals and Democrats for Europe (Alliantie van Liberalen en Democraten voor Europa, ALDE).

Figuur 5: D66 en de ELDR/ALDE tussen 1999 en 2014

Posities van partijen in Europa volgens de CHES expert-surveys.⁹⁹
Eindpunt (2014) is waar de partijnaam staat.

Tussen 1994 en 2019 was D66 permanent in de top van de liberale eurofractie vertegenwoordigd; de laatste vijf jaar leverde de partij de eerste vicevoorzitter.¹⁰⁰ Sinds 2003 is D66 eveneens vrijwel continu in de top van de liberale europartij vertegenwoordigd geweest.¹⁰¹ Dat was het gevolg van een bewuste keuze om een relevante speler in de liberale familie te zijn. In de periode 2014-2019 was D66 groter dan de VVD in het Europees Parlement, wat de positie van de Democraten versterkte. Tussen 2009 en 2015 was de VVD afwezig binnen het bureau van de fractie en de europartij. In 2015 keerde de VVD terug aan de top van ALDE: Europarlementariër Hans van Baalen werd voorzitter. De verkiezing van Van Baalen werd gesteund door D66, een deal tussen VVD-voorman Mark Rutte en D66-leider Alexander Pechtold.

D66 zette zich in voor een meer directe Europese democratie, onder andere door de invoering van *Spitzenkandidaten*. Deze ‘Europese lijsttrekkers’, door Europese politieke partijen aangewezen kandidaat-voorzitters van de Europese Commissie, waren een manier om een meer directe democratie in het Europese politieke stelsel te brengen. D66 was een groot voorstander van dat systeem, in de woorden van Europarlementariër Sophie in ’t Veld: ‘[I]k vind het normaal dat je burgers meer zeggenschap geeft over wie hun politieke leiders zijn. [...] Het is niet meer van deze tijd dat politieke leiders de uitkomst zijn van een koehandeltje tussen regeringsleiders.’¹⁰² In 2014 stelde ALDE voor het eerst een *Spitzenkandidat*. De Nederlandse premier en VVD-leider Rutte en FDP-voorzitter Christian Lindner werden door de ALDE-fractie gevraagd om te kijken wie van de mogelijke kandidaten het geschiktst was.¹⁰³ De keuze viel op de Belgische oud-premier en Europese federalist Guy Verhofstadt van Open Vlaamse Liberalen en Democraten.¹⁰⁴ Hij was ook de voorkeurskandidaat van D66.

2019: De stardust van Macron

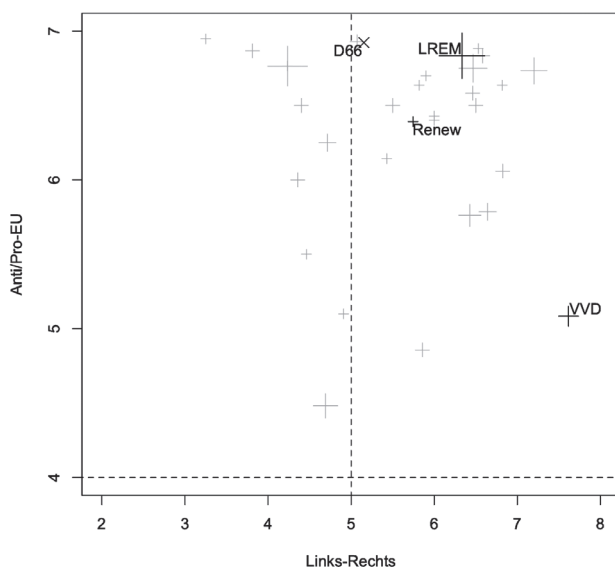
De opkomst van de sociaal-liberale partij van de Franse president Emmanuel Macron, La République En Marche (De Republiek In Beweging, LREM) werd door D66’ers als fractievoorzitter in de Tweede Kamer Rob Jetten met grote belangstelling gevolgd.¹⁰⁵ Voor de Europees Parlementsverkiezingen van 2019 deed En Marche mee met de lijst Renaissance. Dat was een samenwerkingsverband tussen En Marche en verschillende kleinere partijen, waaronder de Mouvement Radical (Radicale Beweging), de opvolger van de MRG.¹⁰⁶ Voor En Marche was lid worden van de liberale fractie geen optie. Macron wilde een nieuwe beweging vormen waar de liberalen ook lid van zouden kunnen worden.¹⁰⁷ In de redenen waarom En Marche geen lid wilde worden van de Europese liberalen kunnen we deels het D66 van de jaren zeventig herkennen: En Marche zag zichzelf als een progressieve pro-Europese hervormingsbeweging en niet als een liberale partij. Het was Macrons ambitie om het Europese partijenlandschap te herschikken en een nieuwe progressieve pro-Europese fractie te vormen. De hoop was dat deze fractie de pro-Europese krachten, die nu verdeeld

waren over de christen-democraten, de liberalen, de sociaal-democraten en de groenen, kon verenigen.

Sommige liberale partijen, waaronder de FDP, vreesden dat En Marche de liberale eurofractie zou splitsen.¹⁰⁸ Geheel onterecht was dat niet. Binnen met name de Haagse top van D66 was er een korte bevestiging: D66 zou zich direct bij En Marche kunnen aansluiten en zich losmaken van ALDE. Volgens D66-Europarlementariër In 't Veld kwam dat door de 'stardust' van 'rising star' Macron. De betovering van Macron zakte al snel weg, omdat er nuchtere politiek-strategische overwegingen tegenover stonden: D66 had een sterke positie binnen de liberale eurofractie en europartij, die het dan zou moeten opgeven. Bovendien was het de vraag hoe stabiel een nieuwe fractie van *macronistes* zou zijn. De ALDE-fractie zou bovendien de grotere partner zijn in een mogelijk samengaan, en de macronistes de kleinere partner. Machtspolitiek gezien was het logischer om Renaissance bij ALDE te krijgen.

D66 zette zich dus in voor de samenwerking tussen En Marche en de liberalen. Zowel formeel als informeel probeerden D66'ers bruggen te slaan met de macronistes. Dat gebeurde via diners, gezamenlijke

Figuur 6: D66 en zijn potentiële bondgenoten in 2019

Posities van partijen in Europa volgens de CHES expert-surveys.

opinieartikelen en uitnodigingen voor bijeenkomsten.¹⁰⁹ De vvd trok met meer gewicht aan dezelfde kant van het touw: premier Rutte ijverde samen met andere liberale regeringsleiders voor samenwerking tussen Renaissance en de liberale fractie. Bij het sluiten van een uiteindelijk deal tussen de liberalen en Macron speelden Rutte en Malik Azmani, vvd-lijsttrekker bij de Europese verkiezingen die als zijn ‘sjerpa’ optrad, een grotere rol dan D66 en zijn Brusselse vertegenwoordigers.¹¹⁰

Om de macronistes binnen de liberale familie te krijgen moest D66 wel een gevoelige concessie doen. Macron zag namelijk niets in het systeem van Spitzenkandidaten. ALDE koos voor de Europese verkiezingen van 2019 dus geen eigen Spitzenkandidat, maar een zevenkop-pig *Team Europe*. D66 was nog steeds voorstander van het stelsel met Spitzenkandidaten. Omdat het duidelijk was dat er een meerderheid in de liberale europartij voor dit Team Europe was, verzette D66 zich hier niet tegen.

Macrons Renaissance-lijst, enkele van zijn bondgenoten, en de ALDE-fractie gingen samen op in een nieuwe fractie Renew Europe. In 't Veld was kandidaat-fractievoorzitter. Zij legde het uiteindelijk af tegen de Roemeen Dacian Cioloș, die door Renaissance gesteund werd.¹¹¹ Hierbij kreeg Cioloș niet alleen steun van de macronistes, maar ook van ALDE-leden. Renaissance was misschien numeriek de kleinere partner in de nieuwe samenwerking, maar werd al snel een centrale politieke speler. In 't Veld was geen kandidaat voor een andere functie in het bureau van de Renew-fractie. Zij werd als eerste vicefractievoorzitter opgevolgd door vvd'er Azmani.

Conclusie

D66's langzame bekeringsproces tot de Europese liberale familie laat drie patronen zien. Ten eerste: de keuze voor een Europese partijfamilie wordt primair bepaald door de discussie over de eigen identiteit van de partij. Ten tweede: de strategische positie van de partij in het nationale landschap speelt een belangrijke rol bij deze Europese keuze. En ten derde: specifiek in het geval van D66 speelde een flinke mate van onbezonnen overmoed over het eigen vermogen om het Europese partijsysteem op te blazen een belangrijke rol.

Europese partijpolitieke samenwerking gaat in de kern om de eigen identiteit van een partij: een partij is op zoek naar geestverwanten. Dat is niet alleen een bepaalde politieke positionering of zelfs een maatschappijvisie, maar gaat ook om een gevoel van 'thuiskomen'. Sinds de jaren zeventig was D66 op zoek naar niet-socialistische progressieve partijen om een gezamenlijke fractie in het Europees Parlement te vormen. D66 voelde zich niet thuis bij het conservatisme van sommige liberale partijen of bij de dogmatiek van sommige socialistische partijen. In 1984 leken deze bondgenoten gevonden te zijn in de Franse en Deense Radicalen. In 1989 was het een Spaanse middenpartij. In 1994 waren de Democraten eindelijk in het reine gekomen met het feit dat zij en hun verwanten deel uitmaakten van de liberale partijfamilie.

Het besluit om lid te worden van een Europese fractie werd in de eerste plaats beoordeeld op de gevolgen ervan voor de nationale positionering. Machtspolitieke overwegingen speelden slechts een secundaire rol. Toen D66 voor het eerst overwoog lid te worden van een Europese partijfederatie, had de partij net de grootste crisis in haar korte geschiedenis overleefd. De angst voor het heropleven van interne conflicten leidde tot de keuze zichzelf Europees buitenspel te zetten. Toen D66 in 1989 toetrad tot de ELDR-fractie, zaten de VVD en D66 voor het eerst in hun bestaan samen in de oppositie. Toen D66 in 1994 lid werd van de ELDR-partij maakte het samen met de VVD deel uit van een kabinet. Deze nationale samenwerking maakte Europese samenwerking geloofwaardiger.

De keuze om toe te treden tot een Europese politieke partij was ook het einde van het onbezonnen idee van D66 dat het als kleine partij uit een kleine lidstaat 'de bezem' zou kunnen halen door het Europese partijsysteem. Eind jaren zeventig loste de partij haar eigen interne strategische en identiteitsstrijd op met het idee dat ze de vorming van een nieuwe vierde stroming in het Europees Parlement zou kunnen forceren. Tot 1989 bleven zulke dromen een manier om gevoelige interne discussies te ontlopen. De hoop van een nieuwe fractie met bijvoorbeeld de Franse Radicalen gloorde altijd nét achter de horizon. Maar toen D66 eenmaal tot de liberalen toegetreden was, was de partij ook bevrijd van deze ambitie. Toen de Franse Radicalen een nieuwe sociaal-liberale fractie wilden opzetten, bleef D66 bij de liberalen. Zelfs toen een paar decennia later Macron eenzelfde ambitie had, verkoos D66 de liberalen boven de macronistes.

Op het Europese vlak heeft er dus een normalisering van D66 plaatsgevonden. Het idee dat de partij vanwege haar bijzondere gedachtegoed en positionering een eigen fractie nodig had in het Europees Parlement, werd langzaam weggepolijst.